

Siketnéma-ügy a századfordulós Magyarországon

Klis Lajos 1901-ben, *Közérdekű tudnivalók a siketnémákról* című munkájában a következőket írta: „Még nem ment át a köztudatba az az igazság, hogy a siketnémák nevelése és oktatása nemcsak egyéni szükség és családi feladat, hanem fontos nemzetgazdasági és társadalmi érdek is.”¹ A siketnéma-intézet tanára mind egyéni, mind közösségi szinten kiemelten fontosnak vélte a siketnémák tanítását, a szolidaritás kifejezését pedig egyben társadalmi előnyként is értelmezte. Miért érezkelhette Klis, hogy az oktatásuk a közvélemény számára is számottevő kérdés kell, hogy legyen? Többek között azért, mert a századfordulón a siketnémák oktatásáról folyó párbeszéd egyben meghatározta a siketnémákról mint társadalmi csoportról szóló diskurzust is.

Tanulmányomban egyetlen szűk időtartamon belül, 1900 és 1907 között vizsgálom, milyen aspektusai voltak ennek a diskurzusnak, melyek voltak főbb alakító tényezői. Egyrészt arra keresem a választ, hogy a századfordulós Magyarországon a siketnémák oktatásán keresztül hogyan formálódott a róluk kialakult kép, miként kerültek meghatározásra. Másrészt pedig azt vizsgálom, hogy mi mentén jelölődött ki a siketnémaság az időszakban. Vajon a fogalom csupán egy fizikai állapot kifejezésére szolgált, vagy valamilyen tulajdonságok, közös gyakorlatok is kapcsolódtak a társadalom tagjai által gondoskodásra szorulóknak vélt csoporthoz? Ennek megválaszolásához azokat a főbb kereteket igyekszem felvázolni, amelyek mentén a 20. század első évtizedében a siketeket és oktathatóságukat meghatározták. Milyen tényezők és kik alakították a róluk szóló diskurzust, egyáltalán mit jelentett a kor szóhasználatával a siketnémaság, és milyen eszmék húzódtak meg a siketnémák oktatásáról folyó viták mögött.

A siketek társadalmi helyzetének vizsgálatát ma több tudományág is középpontba helyezi, így egyik fő témája a *disability studies* diszciplínájának, míg a *deaf studies* kutatói magával a siket kultúrával, annak leírásával és elemzésével foglalkoznak. Annak ellenére, hogy az eddig felsoroltak mellett más tudományágakban is megélnék az érdeklődés a csoport iránt, vizsgálatuk a történettudomány diszciplínáján belül nagy hiányosságokkal bír. Bár tanulmányom nem pótolhatja ezeket a meg nem született munkákat, mégis arra törekszem, hogy a szorosan vett intézménytörténet, illetve az egyes tudományágak (orvostudomány, gyógypedagógia) értelmezési kereteiből kilépve, történeti perspektívából vizsgáljam a csoportot. Kutatásomban az egyéneket és a róluk szóló diskurzusokat igyekszem

¹ KLIS, 1901. 3.

előtérbe helyezni, a siketeket pedig külső és belső tényezők által meghatározott egyének csoportjaként ragadom meg, a süketséget tehát nem egzakt állapotnak tekintem.

A diskurzus feltárása előtt azonban fontos szót ejtenünk a süketség fogalmi konstrukciójáról. Ennek megértéshez érdemes kiemelni, hogy a vizsgált jelenség nem írható le csupán egy hallásállapot megjelölésével, a fogalom jelentésrétegei, a siketként meghatározásra került egyének csoportja idővel változott. Ezzel maga a nyelvhasználat is módosult. A magyar köznyelvben ma a *siketnéma*, *süketnéma*, *siket*, *süket* kifejezések azok, amelyek a halláshiányt jelölik. Amennyiben tehát a *hallás* és *süketség* jelentése konstruált és időben változó, annyiban története is van, állapítja meg Douglas Baynton.² Mivel a süketség jelentése mind tartalmában mind a nyelvi kifejezések szintjén változott idővel, a tanulmányban használt fogalmakat is tisztázni kell. Az egyének megjelölésére a siket, míg a hallásállapot leírására a süketség terminusokat használjuk napjainkban. A továbbiakban azonban, mivel főként a századfordulós diskurzus különböző reprezentációira világítok rá, az általam vizsgált korszak szóhasználatát veszem át. Ahol a források nem adnak támpontot arra vonatkozóan, hogy a hallásvesztés milyen szintjétől tekintenek valakit siketnémának, ott nem a hallásállapotot veszem alapul, hanem magam is siketnémának tekintem a kategóriába sorolt egyéneket. A fókuszban végig az oktatás köréből kiinduló narratívákat tartom, mivel ekkor a siketnéma társadalomba való integrálását kizárólag a nevelés eszközével képzelték el.

Süketség a századfordulón

A modernitással egyre hangsúlyosabbá vált a társadalom peremén kívül rekedt személyek integrálásának kérdése. A kiindulási pontot az a gondolat jelentette, mely szerint a korábban marginálisnak számító egyéneknek helyet kell találni a társadalomban és hasznos tagjává kell, hogy váljanak. Ehhez a szemléletváltáshoz szorosan kapcsolódott az emberi méltóság és a szolidaritás elve, valamint megjelent a róluk való gondoskodás mint állami feladat is.³ Az aktív állami szerepvállalás igénye mellett szintén újdonság volt, hogy a korábban a normalitás határain kívül rekedt egyénekre innentől úgy tekintettek, mint akik nevelhetők, önálló életre és gondolkodásra képesek, „megjavíthatók” és a társadalmi normákhoz igazíthatók. Ez a gondolati háttér alapozta meg annak lehetőségét, hogy egyáltalán diskurzus alakuljon ki a siketnémaokról mint társadalmi csoportról.

A siketeket övező kulturális és társadalmi vonatkozások, valamint idő- és térbeli változásaik államunkért is eltéréseket mutatnak. A magyar történeti kontextust William O. McCagg értelmezte, a siketeket mint társadalmi csoportot középpontba állítva. A történész egyik tanulmányában a magyarországi siketekhez kapcsolódó történeti problémákat vázolt. McCagg szerint a siketügy és a siketek magyarországi története nagyban különbözik a kérdés egyéb országokban megfigyelhető

² Douglas Baynton történész, szakterülete a kultúrtörténet és a siketek története az Egyesült Államokban. (BAYNTON, 2010. 33.)

³ A témáról bővebben lásd: ROSEN, 2012.

alakulásától. Ennek megfelelően a magyar helyzetre aktualizált periodizációjában az ország első siketnéma intézetének alapításától kezdődően három korszakot különített el. Az első a Váci Siketnéma Intézet 1802-es megnyitásával indul, a második a dualizmus korszakára tehető, amikor a korábbi szórványos siketoktatás helyén kialakul egy államilag támogatott intézményhálózat, míg harmadikként az 1945 után alkalmazott szovjet modellt emelte ki és különítette el.⁴

Tanulmányomban a McCagg által kijelölt második időszakot, a „nagy ugrást” vizsgálom, különösen ennek második feléből az 1900-tól 1907-ig tartó éveket. McCagg a nagy ugrást két részre osztotta. Az első lépés Fekete Károly reformjai mentén maga az intézményhálózat létrejötte,⁵ a második lépés ehhez kapcsolódóan a társadalmi odafordulás növekedése a fogyatékkal élők irányába. Ez az a periódus, amikorra a dualizmus kezdeti éveitől fokozatos kiépült az intézményi hálózat, és a fogyatékosok oktatását egy centralizált szerv, a Gyógypedagógiai Ügyosztály vette kezelésbe. Ekkor született meg ugyanis az egységes tanárképzés, és a tudományos érdeklődés is egyre nagyobb figyelmet fordított a fogyatékkal élőkre.⁶ Vizsgálatom záró évének pedig azért választottam az 1907-es évet, mert ekkor egy hosszú szervezési folyamat végén megalakult Budapesten a Cházár András Országos Siketnéma Otthon, ami az első olyan érdekképviseleti intézmény volt a siketnémák számára, amely nem intézeti formában és nem is segélyszervezetként állt rendelkezésükre, új fejezetet nyitva ezáltal a siketnémák történetében.⁷ A továbbiakban tehát azt veszem sorra, hogy a siketekről és oktatásukról megélelénkült gondolkodást milyen diskurzústípusok táplálták a századforduló utáni első években.

Siketnémaság az oktatásban

A siketnémák szegregált oktatása a 18. század végétől kezdett elterjedté válni Európában.⁸ Magyarországon 1802-ben nyílt meg az első létesítmény, mely kizárólag számukra jött létre. Ez az intézet nem csak a siketnémák oktatása tekintetében számított mérföldkönek: a gyógypedagógia szakirodalmá hagyományosan ezt az intézetet tartja úttörőnek abban is, hogy elsőként részesítette speciális oktatásban a fogyatékkal élők egy csoportját Magyarországon. Az általános tankötelezettség bevezetése után megerősödött ugyanis az igény, hogy a népiskolákban nem képezhető gyermekek számára valamilyen formában oktatást biztosítsanak. A váci intézet létrejöttével ez a nézet még korántsem talált széles körben nyitott fülekre, az iskola mégis a keresztény filantrópia és a nacionalizmus megjelenésének jelképévé

⁴ McCAGG, 1993.

⁵ Fekete Károly, a váci intézet igazgatójaként a hangbeszéd tanítását a magyar nyelvhez igazította, a kor helyi viszonyaira szabva a siketnémák oktatását.

⁶ McCAGG, 1993. 260–261.

⁷ Nem előzmény nélküli a csoport oktatáson kívüli támogatása. 1895-től működik például a Siketnémákat Gyámolító Egyesület, az ő szerepük az Otthon létrehozásában további kutatást igényel.

⁸ A vácival együtt ekkor kilenc intézetet tartottak számon, alapításuk sorrendjében: Párizs (1770), Lipcse (1778), Bécs (1779), Róma (1784), Bordeaux (1786), Prága (1786), Schleschwig (1787), Berlin (1788), Genova (1800), Vác (1802). Vö. KLIS, 1902. 1.

vált. Míg a vallási megközelítés elsősorban az üdvösséghez vezető útra kívánta terelni a siketeket, a nacionalizmus hatása inkább abban mutatkozott meg, hogy a nemzet nyelvében és kultúrájában osztozhassanak halló társaikkal.⁹ Bár az iskola megnyitása egyértelműsítette az odafordulás szándékát a társadalom peremén élők felé, csak a dualizmus éveiben indult látványos növekedés a siketnéma iskolák számában.¹⁰ Ettől az időszaktól kezdve beszélhetünk egy olyan intézményrendszer kiépüléséről, amely ténylegesen túlmutatott a népoktatásban nehézségekkel szembeesülő egyének – a siketeken kívül például a vakok vagy az értelmi fogyatékosok, azaz a korabeli szóhasználattal „hülyék” – segélyezésén, és immáron azt a célozta meg, hogy beemelje őket a társadalomba, hogy ne szoruljanak egész életükben a társadalom gondoskodására, egyszóval önfenntartóvá váljanak.

A fővárosban elsőként, 1878-ban az Izraelita Siketnémák Országos Intézete jött létre, Fochs Antal alapítványának jóvoltából. Ezután 1885-ben Aradon és Temesváron, 1886-ban Kaposváron, 1888-ban Kolozsváron, 1891-ben Budapesten nyílt intézet siketnéma tanulók számára. Így érkezünk el az 1900-as évhez, amikor is Borbély Sándor, a Budapesti Állami Siketnéma Intézet igazgatója felhívást intézett a törvényhatóságokhoz. E mozgósítás hatására a következő évben megnyílt az egri, szegedi, jolsvai és kecskeméti intézet, a következő évben Székesfehérváron és Ungváron nyíltak magániskolák. 1903-tól Debrecenben,¹¹ 1906-tól pedig már országsszerte 16 intézményben tanulhattak siketnéma diákok.¹²

A megnyíló iskolák szükségességét a korabeli statisztikai adatok is igazolják. Míg az 1890-ben készült felmérések szerint az 5170 iskoláskorú siketnémából 426 látogatta valamelyik magyarországi intézményt,¹³ 1906-ra az összeírások szerint már 1006 tanuló és 125 tanár vett részt a képzésben.¹⁴ A siketnéma intézetek első egységes szabályzata szerint az iskolákba 7 és 10 éves kor közötti gyermekek voltak felvehetőek, vallásra, nemzetiségre és nemre való tekintet nélkül. 10 éven felüli gyermekeket abban az esetben fogadtak, ha hallásukat ezután veszítették el, illetve felvételt nyerhettek olyanok is, akik „részleges hallásuk” miatt népoktatásban nem részesülhettek. Az iskolába való beiratkozást orvosi vizsgálat előzte meg, amely során megállapították a leendő tanulók hallásállapotát.¹⁵

Az orvosi vizsgálat gyakorlata a korabeli tudományos viszonyokhoz mérten skálázta a hallási képességeket, a siketnémaság azonban nem csak eszerint került meghatározásra. Mi mentén húzódott a fő választóvonal, amely a nemhallókat definiálta és megkülönböztette őket más csoportoktól? Egyrészt mindinkább megkérdőjeleződött az a korábbi elgondolás, hogy a siketnémák nem taníthatók, vagyis gyengeértelműek. Az intézetek szabályzata kitért rá, hogy az iskolába felvett diákok semmilyen más testi, lelki fogyatékosággal nem rendelkezhetnek. Továbbá külön megerősítésre került, hogyha a tanulóról időközben kiderül, hogy „hülye”,

⁹ BAYNTON, 2010. 45.

¹⁰ SUGAR, 1904. 2.

¹¹ SZEPESSYNÉ, 2009. 13.

¹² McCAGG, 1993. 260.

¹³ KLIS, 1901. 1.

¹⁴ McCAGG, 1993. 260. William O. McCagg a számadat megadásakor egy bécsi forrásra hivatkozik. (*Kurzer Bericht über die Taubstummenanstalten... in Ungarn*)

¹⁵ *A siketnémák intézeteinek egységes szervezeti szabályzata*, 1905. 2.

azonnal el kell távolítani az intézetből. A két csoport elválasztása, ha diagnosztikailag problémákba is ütközött, mindenképp cél volt, az értelmi fogyatékossgal való összemosás a szabályzat alkotói szerint ugyanis veszélyeztette a siketnémák pozitív megítélését. Klis Lajos a róluk szóló leírásában is ezt erősítette meg. Klis úgy érvelt, hogy azért nem fordul elég figyelem a siketnémákra, mert gyakran összetévesztik őket a „hülyékkel”, és közkeletű nézet az is, hogy alkalmatlanok a nevelésre.¹⁶ A siketségről való gondolkodás megváltozásának lezáratlansága, a két csoport egymásba olvadásától való félelem jelenik meg 1904-ben Sugár K. Mártonnál is, aki azt állítja, hogy Belgiumban az egyik legnagyobb kerékkötője a siketoktatásnak, hogy – megfogalmazása szerint – idiótákat is felvesznek intézeteikbe.¹⁷ Hogy mennyire népszerű elképzelés lehetett a siketnémaság és az értelmi fogyatékossg megfeleltetése, jól látszik abból, hogy Klis még 1907-ben is külön részt szentel az oktathatóság kérdésének a *Módszertani jegyzetek a magyarországi siketnéma-intézetek és iskolák tantervének kiegészítéséhez* című munkájában.¹⁸

Ha tehát az intézet növendékei semmilyen más fogyatékossgal nem rendelkezettek, miben állt a *siketnémaság* maga? A korszak megközelítését nagyban tükrözi az így használt kifejezés. A *siketnémaság* fogalmának siketség része ugyanis a nemhallást, míg a némaság a beszéd-től való megfosztottságot volt hivatott kifejezni.¹⁹ Némának általánosan azt tekintették, aki „*valamely ok miatt a hang-beszédet nem sajtáthatta el*”.²⁰ Ennek három feltételét határozták meg: az egészséges hallószerv a beszéd felfogásához, ép elme a megértéshez és az egészséges beszédszerv megléte. Negyedik tényezőként az a személy került megjelölésre, akinek a példáját a beszélő utánozhatja. Ezek alapján Klis a siketnémaságot, hülyenémáságot, beszédszervi némaságot és példa-hiány miatti némaságot különítette el.²¹

A siketnémák esetében így az a helyzet áll elő, hogy a halláshiány miatt nem alakul ki az egyén ösztöne, hogy „*a beszédet, mint előtte ismeretlen, vagy elfelejtett valamit utánozza*”.²² A némaság ilyen értelemben nem a szervi alulműködés vagy abnormáció irányából került meghatározásra, hanem a beszéd hiánya, azaz a funkcionális volt a megközelítésének alapja. Váradi Zsigmond például egészen az ókorig vezette vissza az eltérő megítéléseket. A siketnéma intézet tanára szerint ugyanis az ókor „*helytelenül diagnosztizálta*” a süketiséget, mert a némaságot nem annak következményeként, hanem attól teljesen független, önálló betegségnek tekintette, a siketnémák tanításával pedig egyáltalán nem foglalkozott.²³

Ez a kettős megfosztottság²⁴ azonban nem kellett, hogy örökérvényű legyen a kor gondolkodása szerint. A hangbeszéd látható és érezhető benyomásokat tesz

¹⁶ KLIS, 1901. 3.

¹⁷ SUGÁR, 1904. 6.

¹⁸ KLIS, 1907. 4–5.

¹⁹ Ma a siket közösségek elutasítják a néma kifejezést, mivel a beszéd képességétől való megfosztottságot a szervi diszfunkción keresztül értelmezik.

²⁰ A némaság eszerint a beszéddel állt oppozícióban. A hangbeszéd szóösszetételre ma a *hangzó nyelv* kifejezés használatos. (KLIS, 1901. 6.)

²¹ Kategóriáit feltehetően Eduard Waltertől kölcsönözte.

²² KLIS, 1901. 6.

²³ VÁRADI, 1905. 3.

²⁴ Falta Marcell szerint egy harmadik fogyatékossg, az egyensúlyzavar is sújtja a siketnémákat. (FALTA, 1904. 8.)

a befogadóra, aminek alapján a siketnémák is megtaníthatóvá válnak a hangbeszédre, vallották. A beszédoktatási módszerek leírásakor mindannyiszor ez a tézis került kifejezésre: a szájról olvasás vagy a gégére tett kéz (a hangzók rezgésének felismerésére) ezeket az impulzusokat váltotta gyakorlati eszközzé. Klis Lajos, a beszéd jelentőségét hangsúlyozva egy további differenciálást is tett. Az ő értelmezésében *siket* (és nem néma) az az iskolát végzett egyén, aki a hangbeszédet elsajátította, bár megjegyzi, hogy a köznyelv továbbra is a siketnéma kifejezést használja mindkét csoportra.²⁵ Ez a kategorizálás más szerzők esetében nem köszön vissza, annál jelentősebb viszont a veleszületett vagy szerzett sükettség elválasztásának, illetve a hallásmaradvány meglétének említése. Ezekre a kérdésekre a továbbiakban külön reflektáltak.

A siketoktatás pedagógiai módszerei

A siketnémák nevelésének célját a legtöbb korabeli kiadvány explicit módon, hasonló kifejezések mentén, szinte egymásba játszható szavakkal írta le. Legtágabb értelemben ez a társadalomba való beilleszkedést jelentette, szűkebben az iskola feladatának tekintették mindazon ismeretek átadását, amit a népiskola nyújtott. Ezen felül az iskola kötelességének tartották a hangbeszédre való megtanítást és a gyakorlati jártasságot, hogy a kikerülő tanulók valamilyen iparág elsajátításával, vagy más kenyérkereső munkával boldogulni tudjanak.²⁶

Mindezek eléréséhez a 19. század több lehetséges eszköztárat is kidolgozott, ezek közül a két legjelentősebb a német és a francia iskola néven váltak ismertté. Douglas Baynton mutatott rá, hogy a két nagy módszertani iskola közül bármelyik mentén is történt a fejlődés az egyes államokban, mindkét esetben halló tanárok által, az osztálytársadalmi érdekek mentén konstruálódott meg a siketek közössége. Az adott történeti helyzettől függően, de többnyire a kereszténység vagy a nacionalizmus eszméje mentén történt az alkalmazandó módszer megválasztása.²⁷ A módszerek bemutatásakor nem vállalkozom külön e szempont szerinti elemzésre, hiszen a tárgyalt időszakban Magyarországon nem is merült fel a módszer megváltoztatása, de Baynton megállapítása jól érzékelteti a kérdés összetettségét.

A francia modell kidolgozója, Abbé de l'Épée 1770-től foglalkozott siketnémák oktatásával párizsi intézetében. Ő a tanulók által ismert kézjeleket vette alapul az oktatásban, melyeket rendszerezett, emellett saját maga által alkotott, mesterséges jelekkel bővítette a siketnémák szókincsét. Míg a siketnémák saját jelei főként konkrét dolgokat jelöltek, ő a metódusában inkább az elvont fogalmakra koncentrált. A módszer lényegében a meglévő készségekre alapozva fejlesztette

²⁵ KLIS, 1901. 7.

²⁶ KLIS, 1901. 28.

²⁷ A kiinduló gondolat egyik tétele, hogy azok az országok, ahol az orális, azaz a német módszer terjedt el, a siketoktatást saját nemzetük megerősítéseként használták. (BAYNTON, 2010. 36.) William O. McCagg a magyar esetben árnyalja ezt a képet, ő azzal érvel, hogy a váci iskola esetében a nacionalizmus nem a módszer megválasztásában nyilvánult meg, hanem a német vagy magyar nyelven zajló oktatás volt a nemzeti eszme érvényesítésének tétje.

a gondolkodást. Ez a pedagógiai elv terjedt el az Egyesült Államokban, ahol a diákoknak már a 19. században lehetőségük volt jelnyelven történő oktatásban részt venniük közép szinten is.

A másik nagy iskola, a *német módszer* kidolgozója Samuel Heinicke volt, aki 1778-ban Lipcsében nyitotta meg első intézetét. A Heinicke által megfogalmazott nevelésben a jelnyelv nem kapott szerepet, mivel úgy vélte, az közelebb hozza ugyan egymáshoz a siketnémákat, de elválasztja őket a halló társadalomtól, egy nem kívánatos akadályt állítva közéjük. A másképp *orális módszernek* is nevezett tanmód a hangsúlyt a szájról olvasásra és a hangzó beszéd elsajátítására helyezte.

A két fő irányzaton kívül ismertek még további „vegyes módszerek”, melyekről a 20. század első évtizedében szintén születtek leírások. Ilyen volt a *bécsi iskola*. Az 1779-ben alapított intézet elsőként a *francia módszert* vette át, de szinte ezzel párhuzamosan a *német módszer* is megjelent az intézményben. Michael Venus igazgató 1826-ban adta ki *Methodenbuch, oder Anleitung zum Unterrichte der Taubstummen* című munkáját, melyben már a két iskola vegyített eljárásának módszertanát részletezte. A *vegyes módszer* lényege, hogy a mesterséges jelnyelvre az ismeretek megszerzése során, míg a fogalmak rögzítése érdekében a hangbeszédre támaszkodik. A szájról olvasás gyakorlata teljesen elmarad, a tanulók hallókkal írásban, egymás között pedig az ujj-abc segítségével érintkezhetnek.²⁸

Bár Magyarországon már 1873-tól a *német módszer* volt uralkodó a siketnémák oktatásában, a *francia módszerre* való reflektálás általános maradt a 20. század elején is. A két – szemléletében egymástól nagyban eltérő – pedagógiai eszköztár képviselőinek álláspontja 1880-ban a Milánói Kongresszus²⁹ keretében feszült egymásnak. Ettől kezdve Európa-szerte a német módszer lett a kizárólagos nevelési metódus az iskolákban.

Az 1900-as évek elejének leírásaiban az oktatás többnyire európai kontextusban került bemutatásra. A szerzők rendszerint megemlékeztek a két nagy módszertani iskola alapítójáról, nem hagyták figyelmen kívül a jelnyelvi oktatás lehetőségét, de a végső érvelésükben az *orális módszer* kizárólagossága mellett álltak ki. Ha a 19. században még valóban a nemzeti érdekek alá rendelődt a módszerek megválasztása, a 20. század elejére úgy tűnik, megváltoztak a viszonyok. Bár a századfordulóra már húsz éve kizárólagos volt a hangbeszédre tanítás az intézetekben, a diskurzusnak mégis fontos eleme maradt a francia iskolával való ellentét újbóli felelevenítése. Ez a kettőség arra enged következtetni, hogy a leírások célja – a módszer elleni tényleges küzdelem mellett – az lehetett, hogy önállóként fogadtassák el a siketnémaoktatás ügyét. A többféle módszer felsorolása, érvek ütköztetése (ahogyan azt látjuk majd a rendszeres hallási gyakorlatok esetében is), a kérdéskör összetettségének bemutatása mind abba az irányba hatott, hogy a siketnéma-ügy napirenden legyen és minél több szempont mentén artikulálódjon.

²⁸ GORDOSNÉ, 1984. 151–152.

²⁹ A kongresszuson Alexander Graham Bell vezetésével az oralisták kerültek fölénybe. A fő érv ugyanis az volt a módszer mellett, hogy a többségi társadalomba való integrálás nem kivitelezhető az elszeparáló jelnyelv segítségével.

A jelnyelv és a nyelvi kérdés

A pedagógia módszerek vitájából kitűnik, hogy a jelnyelvnek két különböző formáját különítették el. A természetes jelnyelvről szinte minden siketekről szóló írásban szó esett, a mesterséges jelbeszéd lényegét többnyire az oktatási módszerek mellett érvelve fejtették ki az egyes szerzők.

Az, hogy a siketek maguk megértetésére már kisgyermekkoruktól jelekkel kommunikálnak és egymás között is ezt a módot választják gondolataik kifejezésére, egyértelmű volt a korszakban. A jelnyelvet azonban korántsem tartották olyan fejlettnak, mint a hangzó nyelvet. Úgy vélték, az nem emelkedik ki az érzékelés köréből, összetett nyelvi struktúrák híján nem alkalmas a magasszintű gondolatok kifejezésére.³⁰ A jelnyelvhasználat másik nagy problematikája a társadalomtól való elválasztó ereje volt. „A társadalom nem sajátíthatja el a jel-nyelvet a siketnémák kedvéért.” – fogalmaz Klis Lajos. A jelnyelv oktatásával nem emelhetnek egy mesterséges gátat a társadalom és a siketnémák közé, mert akkor „antiszociális lénygé nevelnénk őket saját pénzünkön”.³¹

A siketnéma intézetek azon tanárai és orvosai, akik az oktatásban az orális módszert támogatták, mégis elismerték a nyelv létjogosultságát. Váradi Zsigmond például a jelnyelv leírásakor a „tanítványok szó kincse”³² kifejezéssel él, a szót felcserélhetőként használva a jellel.³³

Bár a diskurzus intenzív része volt a jelnyelvről való gondolkodás, egyes esetekben még az alapszókincs leírására is sor került, annak egységességéről vagy töredezettségéről meglehetősen kevés szó esett. Eredendően egy organikus fejlődésként képzelték el, ahol a kifejezésekben az érzékelt környezet tükröződik vissza. Feljegyezték, hogy a siketek egy-egy jelenség más-más aspektusát tartják fontosnak, így különböző jeleket használnak ugyanazon fogalom kifejezésére, eltérő jelkészlettel rendelkeznek. Ez a tény azonban nem került be a jelnyelvhasználat elleni érvek közé. Épp ellenkezőleg, az, hogy a siketnémák különböző attribútumok mentén érzékelik környezetüket, a kreatív befogadás mintájává vált. A siketeknek, mivel gyermekkoruktól készíttetés éreznek új jelek alkotására, fejlődik kifejezőkészségük is,³⁴ és ezekre a hozott jelekre támaszkodva indulhat meg képzésük az iskolában.

Ellentmondásosnak tűnhet a jelnyelvre való folytonos hivatkozás, majd a jelnyelvi oktatás megszüntetésének ismétlődő kimondása, főként, ha figyelembe vesszük azt aényt is, hogy a siketiskolák első osztályában még megengedett volt a jelek használata.³⁵ Ezt az első évből még megengedő gyakorlatot azzal próbálták alátámasztani, hogy a nevelésben még nem részesült gyermekek bizalma csak jelek használatával szerzhető meg. Ha megszilárdul az alapszókincsük, akkor viszont mielőbb el kell hagyni ezek alkalmazását.³⁶ Ennek megfelelően tehát az oktatásból

³⁰ KLIS, 1907. 7.

³¹ KLIS, 1901. 7.

³² VÁRADI, 1905. 5.

³³ Jel alatt a jelnyelvben a lexémának megfeleltethető nyelvi egységet értem.

³⁴ KLIS, 1907. 6.

³⁵ VÁRADI, 1905. 13.

³⁶ KLIS, 1907. 7.

csak a mesterséges jelnyelv került teljesen kitiltásra, és bár előszeretettel hangoztaták, hogy a jelek alkalmazása nem helyénvaló, az elsősök oktatásában mégis helyet kapott a tanárok és diákok közötti kommunikációban.

Miért állhatott fenn ez a kettőség a jelnyelv megítélésében? Baynton a nemzeti egység ideálképével magyarázza, de kereshetjük a választ a tudományos vitákban a pedagógia és orvostudomány terén is. Én mégis azt a gondolati szálát emelném ki, amelyet maguk a diskurzus alakítói említettek műveikben.

„Azt azonban, hogy a siketnéma gondolkodó lény, mi sem bizonyítja megdönthetlenebbül, mint ama körülmény, hogy addig is, amíg a hang-beszédet siketsége miatt a látás és tapintás segítségével, vagyis a mesterséges úton nem tanulhatja meg: belső lelki szükségétől űzve és környezetétől támogatva már megalkotja magának a jelnyelvet, mely a hang-beszédnél ugyan tökéletlenebb közlő-eszköz, de mégis alkalmas arra, hogy a siketnéma magát másokkal megértesse és hogy másokat megértse.”³⁷

Visszaérkeztünk tehát ahhoz a félelemhez, amely a siketnémák oktatásában résztvevőket továbbra is áthatotta, azaz, hogy mégsem teljesen elfogadott az a gondolat, hogy a siketek egyáltalán taníthatók.³⁸ A 19. század végén elutasításra került módszerekre és a jelnyelvre való ismételt hivatkozás (és ezt láthattuk Váradi Zsigmondnál is, amikor a tanítvány szókincsére utalt) tehát azért lehetett szükség-szerű, hogy alapot nyújtsanak annak a nézetnek, hogy a siketek képzése elengedhetetlen társadalmi feladat.

Az intézetekben természetesen nem kérdőjeleződött meg taníthatóságuk, sőt, akár többnyelvű képzésben is részesülhettek. A szülők nemzetisége sem volt meghatározó, mivel úgy tartották, hogy a gyermek az iskolában sajátítja el a nyelvi alapokat, így 1873 előtt a szülők szabadon választhattak a német vagy magyar nyelvű oktatás között.³⁹ Ezt követően az oktatás nyelve minden intézetben a magyar lett,⁴⁰ de a jobbmódú szülők tehetséges gyermekei különórán és külön díjazás ellenében tanulhattak idegen nyelvet is.⁴¹

Találhatunk azonban példát, amikor kevésbé pozitív a megítélésük és a siketnémák kognitív képességeit teszik felelőssé egy tudományos vizsgálat eredményeiért. Váli Ernő orvosként a siketnémák iskolai fejlődését vizsgálta, mégis azzal magyarázta a kapott értékek pontatlanságát, hogy a betegek alacsony intelligenciája befolyásolta teszteredményeit.⁴² A következőkben azt vizsgálom, hogyan befolyásolta a siketnéma-oktatásról szóló diskurzust a korszak két, a kérdéssel foglalkozó diszciplínája, az ekkoriban önálló tudományággá váló gyógypedagógia, valamint az orvostudomány.

³⁷ KLIS, 1901. 18–19.

³⁸ A századelőn bizonyítottnak látott tény még 1907-ben is visszaköszön. A módszertani jegyzetek nem a nagyközönségnek szólnak, mégis külön alcím alatt kerül tárgyalásra a siketnémák oktathatósága. (KLIS, 1907. 5.)

³⁹ BORBÉLY, 1902. 238.

⁴⁰ Vö. MCCAGG, 1993.

⁴¹ A siketnémák intézeteinek egységes szervezeti szabályzata, 1905. 2.

⁴² VÁLI, 1903. 6.

A gyógypedagógia szerepe a siketoktatásban

Amellett, hogy nem tűntek el teljesen azok a viták, amelyek a siketnémák a „hülyéktől” való teljes elválasztásáról szóltak, teret nyert az a gondolat, hogy a különböző fogyatékkal élő csoportok oktatását valamilyen formában mégis egységesíteni kellene. Ezt az álláspontot képviselte a 19. század végén megjelenő tudományág, az ún. gyógyító-pedagógia. A gyógypedagógia létrejöttével az ekkor közel 100 éves magyarországi siketnémaoktatás egy új kihívással találta magát szemben: módszerét úgy kellett az új tudományágba integrálnia, hogy közben megtarthassa vezető szerepét a különböző fogyatékkal élők oktatása között.

A gyógypedagógia az orvostudomány és pedagógia közeledésével, a két tudományág együttműködésében jött létre, melynek „határozottan legérdekesebb része a siketnémák oktatásával foglalkozó fejezet”⁴³ – jegyezte meg Deutsch Ernő, az Izraelita Siketnéma Intézet orvosa. Az érdeklődés ténylegesen megjelent a pedagógusok és az orvosok oldaláról is, a fogyatékkal élők kategóriája azonban korántsem volt kiforrott. A tudományág magyarországi megjelenésekor a gyakorlatban csak a vakok, siketnémák, hülyék és gyengeelméjűek, dadogók és hebegők oktatását sorolták ide.

A diszciplína intézményesülése az 1898-ban létrehozott Gyógypedagógiai Országos Szaktanács és a Gyógypedagógiai Ügyosztály felállításával kezdődött meg, amelyek csúcsszervként a magyarországi siketoktatást is hatáskörükbe rendelték. A szaktanács alkotta meg az egységes tantervet, indította meg a tankönyvkiadást, felelt a tanárképzésért és hatására szerveződtek egyesületbe a siketnéma intézetek tanárai.⁴⁴ A Gyógypedagógiai Ügyosztály szintén a Vallás és Közoktatási Minisztériumon belül alakult meg, alá tagozódtak be a felsorolt oktatási intézetek, melyek felett a pedagógiai és adminisztratív felügyeletet e két szerv együttesen gyakorolta.⁴⁵ 1898-ban emellett szaklap is indult *Magyar Gyógypedagógia* címmel.⁴⁶

Ebbe az intézményi keretbe illeszkedve, az 1900. évi 39724. számú rendelet alapján hozták létre a Gyógypedagógiai Tanárképzőt. A kétéves továbbképzés Vácon, a Siketnéma Intézetben indult meg, majd 1904-től Budapesten szintén a siketnémák iskolájában folytatódott, elvégzése pedig a siketnémák, vakok, hülyék és gyengeelméjűek, illetve a dadogók és hebegők oktatására is feljogosította a tanárokat. Az addig külön előadott anyagot egységesítették, és tantárgyanként foglalkoztak a siketnémák, vakok és hülyék nevelésmódszertanaival. A Náray-Szabó Sándor miniszteri osztálytanácsos alá tartozó szervezetek egységesítése azonban nem ért el teljes sikert.

A siketnémák oktatása kapcsán felszólalók továbbra is önálló ügyként tekintettek a nevelés kérdésének megoldására. A módszertani könyvek kizárólag a siketnémák tanítását érintették, inkább az ép társaiktól való eltérő nevelési igényt hangsúlyozták, a fogyatékkal élők más csoportjaihoz való hasonlítással nem foglalkoztak.⁴⁷ Klis Lajos a gyógypedagógiai intézményrendszer szükségességét abban látta,

⁴³ DEUTSCH, 1904. 1.

⁴⁴ BORBÉLY, 1924. 5.

⁴⁵ VÁRADI, 1905. 15.

⁴⁶ GORDOSNÉ, 2004. 20.

⁴⁷ KLIS, 1907.

hogy a vakok és hülyék oktatása még nem járt olyan eredménnyel, hogy önálló tanerőképzésre legyen szükségük és tanítóiknak sem kell annyi speciális ismeretet elsajátítaniuk, ezért került sor a képzésre a siketnéma intézetekben.⁴⁸ Sugár K. Márton esetében találkozhatunk egyedül azzal a gondolattal, hogy a tanerőképzés összevonása teljes mértékben kívánatos volt,⁴⁹ a többi szerző a gyógypedagógiai tanárképzés pozitív olvasatát abban látta, hogy ezután a tanárképzés keretében bővebb és rendszerezettebb ismeretátadásra kerülhetett sor.

A gyógypedagógia megjelenését összességében pozitív eszköznek tartották a siketnémák szervezettebb oktatása megvalósítására nézve, de egyben a százéves képzési hagyományra támaszkodva nem kívántak közös célokat felállítani más fogyatékkal élő csoportok oktatásával. Kiemelték, hogy a siketnémák oktatása meglévő módszertan alapján zajlik és a siketnéma-intézetek jogosultak rá, hogy a tanárképzést lebonyolítsák.

A siketnémaság mint medikalizált jelenség

Az eddigiekben arra láttunk példát, hogy a siketeket mint a társadalomban marginalizált csoportot miként próbálják felkarolni az oktatás által. Ebben a szemléletben fontos elem, hogy a kijelölt csoport külső segítségre szorul. Ehhez kapcsolódik az a megközelítésmód is, mely a fogyatékkal élőket elsősorban egy medikalizált diskurzus elemeként látta. Az orvostudomány a gyógypedagógia kialakulásával párhuzamosan kezdett élenkben érdeklődni a fogyatékkal élők iránt. A kiindulási alap ez esetben is a normától való eltérés és az ahhoz való visszatalálás, de az orvosi megközelítésben a test abnormalis felépítése vagy működése volt az, amit megváltoztatandónak vélték. Az eltérés ez esetben betegségként jelentkezik a testben, és túl- vagy alulműködés révén kórosként jelenik meg. Ennek megváltoztatásához vagy megjavításán, vagy a funkció pótlásán keresztül vezetett az út.⁵¹ A következőkben ennek a megélenkülő orvosi diskurzusnak azokat az elemeit vizsgálom, amelyek a siketoktatás kérdésköréhez kapcsolódtak.

Az orvostudomány olyan kérdésekre is kereste a választ, amelyek nem az intézetben tanuló diákokra terjedtek ki, például, hogy megelőzhető-e a sükettség, milyen gyógymódjai vannak, hogyan állapítható meg a veleszületett rendellenesség, vagy rendelkeznek-e hallásmaradvánnyal a vizsgálatokon siketnémaként jegyzett egyének. Ez utóbbi kérdés az oktatást is közelebbről érintette, felmerült ugyanis az igény, hogy a hallásmaradvánnyal bírókat az oktatás során teljesen elkülönítsék siket társaiktól.⁵²

Az igazi vitát az indította el, hogy az 1899–1900. tanévben a váci intézet alkalmazásba vette a módszeres hallási gyakorlatokat, amik a diákok hallását próbálták

⁴⁸ KLIS, 1902. 26. Megjelent a váci intézet 100. évfordulójára kiadott kötetben is.

⁴⁹ SUGÁR, 1904. 15.

⁵⁰ BARNES–MERCER, 2010. 19.

⁵¹ CANGUILHEM, 2004. 15–16

⁵² Sugár K. Márton arra hivatkozva javasolja ennek bevezetését, hogy 1904-ben a német birodalom rendeletet hozott a hallásmaradvánnyal rendelkezők siketnémáktól való elválasztásáról. (SUGÁR, 1904. 9.)

javítani különböző hangok szisztematikus meghallgattatása útján.⁵³ Az orvosok között élénk vitát váltott ki, hogy a siketek hallása valóban fejleszthető-e, illetve mennyiben állnak rendelkezésre eszközök a hallásmaradvány kimutatására.⁵⁴ Bár az intézetek orvosai e témában eltérő véleményen voltak, e kérdés apropóján kezdtek el saját kollégáik között is népszerűsíteni a siketnémák ügyét. Többször hivatkoztak rá, hogy az intézeteknek külön specializálódott orvosra lenne szüksége, aki a hallási gyakorlatokhoz is ért,⁵⁵ nem elég fülorvos végzettségűnek lenni, aki az egyes fertőzésekkel, gyulladásokkal foglalkozik.⁵⁶ A szakmának szóló írások egyik célja tehát az volt, hogy az orvosi körök támogatását megnyerjék az oktatás kérdésének megoldásához.⁵⁷ A konferenciákon, előadásokon elmondott tézisek írott változatai többnyire a *Budapesti Orvosi Újság*, az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei közt, vagy az *Orvosok Lapjában* jelentek meg.

A siketnémaság szervi okainak teljeskörű megértéséhez úgy vélték, hogy a boncolások mellett a siketnémák intézetekben történő tanulmányozása a legcélravezetőbb. Az orvosok foglalkoztak az örökölhetőség kérdéskörével, illetve úgy tartották, hogy a hallásállapot pontos megismerésével a siketek osztályozhatóvá válnak, ami egyben oktathatóságuk problémájának megoldásához is elvezet majd.⁵⁸ Az, hogy a korszakban kit tekintettek tehát siketnémának, eltérő hangsúllyal jelent meg a különböző narratívákban. A csoport lehatárolásakor az orvosok voltak abban a pozícióban, hogy elválasszák a hallásmaradvánnyal rendelkezőket és a funkcionálisan siketeket azoktól, akik semmilyen formában nem képesek visszanyerni hallásuk töredékét sem. Elméleti megközelítésüknek köszönhetően azonban nemcsak erre vállalkoztak, hanem például arra is, hogy a hangképzés folyamatát leírják, részletes módszertant közölve arra nézve, hogy milyen sorrendben taníthatók meg a siketnémák egy-egy hangzó kiejtésére.⁵⁹

Állami szerepvállalás

A siketoktatás sorsa a tanárok és orvosok mellett a magánadományozóktól, az egyháztól, de legnagyobb mértékben az államtól függött. Az állammal szemben az az igény fogalmazódott meg, hogy minden tanköteles korú siketnéma számára biztosítsa az oktatáshoz való hozzáférést, ennek azonban a korabeli Európában is csak három ország tett eleget.⁶⁰ Az állam szempontjából azért tűnhetett kifizetődőnek az iskolarendszer bővítése, mert – emlékezzünk a bevezetőben idézettekre – ezáltal a siketnémák nem szorulnának egész életük során segízésre és maguk is adófizető állampolgárokká válnának.⁶¹

⁵³ VÁLL, 1903. 3.

⁵⁴ A rendszeres hallási gyakorlat ellen érvként lásd: TOMKA, 1901.

⁵⁵ SUGÁR, 1904. 9.

⁵⁶ DEUTSCH, 1904. 1.

⁵⁷ VÁRADI, 1905. 16.

⁵⁸ SUGÁR, 1904. 14.

⁵⁹ Az orvosok emellett különböző szerkezetek, hallókészülékek kidolgozásával is próbálták a hallást javítani.

⁶⁰ SUGÁR, 1904. 2.

⁶¹ KLIS, 1901. 4.

Az állam figyelme már a népszámlálások alkalmával a fogyatékkal élőkre terelődött. A statisztikák a 19. században is biztosítottak némi adatot, de egészen 1900-ig csak a jegyzet rovatban kerültek feltüntetésre a valamely képesség hiányát leíró betegségek. Ebben a 20. század első népszámlálása hozott változást, amikor is a kérdőívben kategorikus kérdést fogalmaztak meg e tekintetben. Az érzéki és értelmi fogyatkozásban szenvedőket *a vak, siketnéma, elmebeteg* és *hülye* kategóriákba sorolták. A statisztikusok még abból a nézetből indultak ki, hogy a siketnémaság összefüggésben áll a gyengeelméjűséggel, és ezt a számadatokkal is bizonyítani igyekeztek.

A kötelező válaszadás valóban átrajzolta az arányokat: míg 1891-ben 19,024, tíz évvel később már 25,445 siketnémát írtak össze országosan.⁶² A begyűjtött adatok értelmezésében megjelent, hogy az „emberbaráti intézetek” elhelyezkedése nagyban befolyásolja a siketnémák területi eloszlását. Emellett vallási alapon, nemzeti ségek és nemek szerint is értékelték a siketek eloszlását.⁶³

A vallási alapon történő megítélés nem volt idegen Klis Lajostól sem, az ő hierarchiájában – ellentétben a statisztika által kimutatott számarányokkal – a legkevesebb siketnéma a katolikusok közt volt, majd a protestánsok, zsidók, végül – a korszak fogalomhasználatát idézve – a „pogányok és bálványimádók” sorrendjében emelkedett számuk.⁶⁴ Míg az 1900-as népszámlálás végeredményei csak 1909-ben kerültek kiadásra, Deutsch Ernő már 1902-ben arról számolt be tudományos igényű művében, hogy a süketeknek nemcsak az értelmi fogyatékossgal nincs összefüggése, hanem tudományos kutatásokra támaszkodva összegyűjtötte az érveket amellet is, hogy sem a geográfiai formációk, sem a vallás nem befolyásolja a siketnémák arányát a társadalomban.⁶⁵

Amikor a siketnémaoktatás kapcsán az állam szerepvállalásról esik szó a különböző kiadványokban, a magyar szerzőknél az állam sosem a Monarchiát fejezi ki, a birodalmi lépték nem jelenik meg náluk. Az oktatásügy leírása ehelyett európai kontextusba helyezkedik, a hazai viszonyok bemutatása mellett sosem maradhat el a nemzetközi viszonyok közé illesztés. Az Osztrák–Magyar Monarchia egységes gondolata nem jelenik meg, a fejlesztések többnyire a Vallás és Közoktatási Minisztériumot célozzák. A német minták természetesen előtérbe kerültek a francia iskolával szemben, az oktatásszervezési modellt mégsem Ausztriától kölcsönözték. Sugár K. Márton szerint ott a siketnémák nevelése túlságosan a népoktatásra támaszkodik, 1904-ben pedig még egységes tanterv sincs az intézetek számára.⁶⁶

Magyarországon az állami szerepvállalás a siketnémák irányába csak az oktatásra terjedt ki. Felmerült ugyan, hogy női azilumot⁶⁷ vagy német és dán mintá-

⁶² Az adatok Fiume és a Horvát–Szlavón részek adatait is tartalmazzák. (*Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal*, 1904. 28.)

⁶³ *Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal*, 1909. 102.

⁶⁴ A vallási sztereotípa ez esetben tehát egyértelműen felülírta a statisztikai adatokat. (KLIS, 1901. 10.)

⁶⁵ DEUTSCH, 1902.

⁶⁶ A kritikában visszaköszönni látszik az a gondolat, hogy a módszerek megválasztását nagyban befolyásolta a nacionalizmus, a magyar és osztrák iskolarendszer vetélytársként jelenik meg. (SUGÁR, 1904. 6–7.)

⁶⁷ FALTA, 1904. 11.

ra aggápcoldát lehetne létrehozni, azonban egyik gondolat sem talált rövid időn belül visszhangra.⁶⁸ Ezen felül érdemes megemlíteni, hogy az állam ténylegesen csak a váci és a budapesti intézet fenntartója volt, 1905-ben államilag segélyezettek a kecskeméti, aradi, kaposvári, temesvári, kolozsvári, szegedi, jolsvai, egri, soproni, debreceni, körmöcbányai és ungvári intézetek voltak, míg magánkézben levőnek tekintették az izraeliták budapesti intézetét.⁶⁹ Az állam a segélyezett intézetekben a tanerők fizetését vállalta magára, a dologi kiadások és a növendékek eltartási költségei a fenntartó városokat és a szülőket terhelték.⁷⁰

Mivel az iskolák közül csak kettő működött teljesen állami forrásból, a hálózat főként az államilag segélyezett intézetekből épült fel. Állami kézben volt azonban a gyógypedagógiai intézményrendszer kiépítése, az egységes intézeti szabályzat létrehozása és a siketnémák tankötelezettségének előmozdítása is. Érdemes lenne elgondolkodni akár azon, hogy az ekkor létrejövő intézményi keret a siketnémák és más fogyatékkal élők számára mennyiben járult hozzá az állami szerepvállaláshoz a szociális gondoskodás terén, és ez a folyamat mennyiben volt része a szociális háló kiterjesztésének.

Az siketoktatás állami szerepének tárgyalását kiegészítendő röviden ki kell térnem még a siketnémák jogi helyzetére is. Ezt a kérdést azért érdemes a siketoktatás kontextusában szemügyre venni, mivel a jogi helyzetüket nagyban befolyásolták az olyan iskolai oktatásban elsajátítható tudásformák, mint például az írni-olvasni tudás.

Az 1900 és 1907 között hatályos törvények a dualizmus első felében születtek, a siketnémákat érintő rendelkezések kisebb módosításokkal voltak érvényben. Azok a nagykorú siketnémák, akik jelekkel nem tudták megértetni magukat, gyámság alá kerültek.⁷¹ Ha ez nem állt fenn, akkor házasság és végrendekezés esetén egy közvetítő tolmács segítségével nyilatkozhattak. A siketnémák jogi megkülönböztetése tehát a jelnyelv ismerete alapján történt.⁷² Örökösödési és egyéb jogügyletekben akkor intézkedhettek önállóan, ha tudtak írni és olvasni. A rendelkezésekből kitűnik, hogy a jelnyelv, bár önálló nyelvként nem került elfogadásra, de mint kommunikációs eszköz bevett volt. Az iskolával ellentétben itt nem a beszéd/beszédmegértés volt az elsődleges a siketnémák megítélésakor, hanem a jelekkel – legyenek azok írott vagy kézjelek – történő kommunikáció volt a felelősségvállalás alapja.

A siketkultúra felé

Az állam szempontjából a siketnémák azon helyzete látszik megerősödőnek, amelyben mint érzékszervi betegségben szenvedő állampolgárok tűnnek fel. Eszerint egy rajtuk kívülálló, náluk erősebb, hatalommal rendelkező közeg képes csak számukra segítséget nyújtani, hogy aztán önálló életre is képessé váljanak.

⁶⁸ SUGÁR, 1904. 15.

⁶⁹ *A siketnémák intézeteinek egységes szervezeti szabályzata*, 1905. 2.

⁷⁰ KLIS, 1901. 27.

⁷¹ 1877. XX. tc. 28. §

⁷² 1874. XXV. tc. 76. §

Azonban felmerül a kérdés, hogy van-e arra utaló jel, hogy a vizsgált diskurzus, mely nyelvi megformáltságával fokozatosan elválasztja a siketnémákat a hallóktól, egyben egy csoporttudattal rendelkező közeget is konstruál. Melyek azok az elemek az uralkodó narratívákban, amelyek reakciót válthattak ki az általuk meghatározott közegből?

Először is, a fogalomhasználat szintjét vizsgálva joggal merül fel a kérdés, hogy a Klis által előirányzott elkülönítés a *siket* és *siketnéma* között valóban fennáll-e, más tartalom reprezentálására szolgálnak-e a különböző kifejezések a tárgyalt időszakban, vagy csak a nyelvi változatosság indikátorai? Az általam vizsgált forrásoknál nem mutatható ki következetes szisztéma, többnyire szinonimaként alkalmazzák a különböző kifejezéseket. Az orvostudományban némileg gyakrabban találkozunk a *siket/siketnéma* szavak -ü betűs változatával, míg a pedagógusok oldaláról népszerűbb, de nem kizárólagos az -i-s alak használata. A néma szó elhagyása szintén nem jár jelentésváltozással, a diskurzus alakítói nem ez alapján határozták meg szereplőiket, a Klis által feltételezett fogalomhasználati különbség tehát nem érhető tetten. Kilépve az oktatás és orvoslás köréből, két példán keresztül szeretném szemléltetni a szóhasználat és társadalmi befogadás helyzetét a korszakban.

1905-ben egy világsikerű mű jelent meg magyar fordításban, mely nagyban hozzájárult a siketnémákról szóló intenzív diskurzushoz. *Keller Helén siket-néma-vak leány önéletírásának* magyar kiadása nemcsak a szűk szakmának vagy a siketnémák szüleihez szólt, hanem általános, közérdeklődést felkeltő könyv volt. A könyv fordítója, Boros György unitárius püspök 1900-ban tett amerikai látogatása során ismerkedett meg Helen Keller történetével, majd rögtön értesítette őt, hogy életrajzát magyarul is megjelenteti.⁷³ A könyv fordításában a *siket* kifejezést használja Boros, nemcsak akkor, amikor a már beszélni tudó főszereplő saját magáról ír, hanem azon események leírásánál is, ahol vakokkal és siketekkel találkozik. Ennek ellenére a címben megmaradt a *siket-néma-vak* hármasság. Ugyanezen évben jelent meg először magyar fordításban Mark Twain *Huckleberry Finn vándorlásai és kalandjai* című története is, Kemény György fordításában. A regényt azért idézem ide, mert Kemény egyszerűen kihagyta a regény *siket* szereplőjéről szóló, bár igencsak rövid történetészalt. William Wilks alakja mellett a fordító minden egyéb siketségre vonatkozó metaforát is mellőzött, ezeket a későbbi fordításokban azonban már megtalálhatjuk.⁷⁴

Bár ez a két, ugyanakkor igen reprezentatív példa nagyobb általános következtetések levonására nem ad alkalmat, mégis azt a látszatot kelti, hogy a siketnémák megjelenése az oktatási kereten kívül csak kis részben érhető tetten. A *Közérdeklű tudnivalók a siketnémákról* című munka volt az első, ami úgy adott leírást a nagyközségeknek a siketnémákról, hogy őket nem kötötte feltétlenül az oktatási intézményekhez. Ebben a siketnémák olyan szokásai is leírásra kerültek, amik a sztereotípiák mellett valóban identitásmegformáló tényezők is lehetnek. Ilyenek lehetnek

⁷³ Hogy mennyire a nemzetegység kérdéskörébe tartozik a siketnéma-ügy még ekkor is, mi sem bizonyítja jobban, mint az amerikai *siket-néma-vak* szerző levele, melyben kifejezi szimpátiáját az országgal, és reméli, hogy „Magyarország egykor ki fogja vóni függetlenségét s a művelődés terén ki fogja állani a versenyt Európa többi országával”. BOROS, 1905. 13–14.

⁷⁴ TWAIN, 1905.

a különböző kommunikációs formák, például a tenyérbe jelelés, a zene élvezete és a jó tánc tudás, de akár a kíváncsiság mint jellemző tulajdonság is.

Azt, hogy siketnémaság konstrukciója ekkora önállósult, mi sem mutatja jobban, minthogy a süketiséget tettetők ügyében kiadásra került egy füzet 1897-ben, egy korábban elhangzott előadás alapján. A látszólag a katonáorvosok hatáskörébe tartozó kérdést Klis Lajos szintén tárgyalja, a siketnémákat bemutató írásában egyértelműen hozzájuk tartozó problémaként mutatja be az álsiketnémaság leleplezésének módszerét.⁷⁵

A századfordulón az orvosi és pedagógiai viták felerősödésével kialakult a siketnémaoktatás diskurzusa. A narratíva részévé vált, hogy az aktuális helyzet bemutatására, a helyesnek vélt módszerek alátámasztására és a helytelenek cáfolására a szerzők történeti kontextusba helyezték témájukat. Akár egészen az ókortól indítva, mindig jelentős szerepet biztosítva Heinicke és de l'Épée alakjainak, majd a történetmondás további menetét a szűkebb mondanivalónak megfelelően alakítva. A hazai viszonyok nemzetközi környezetbe ágyazása szinte kivétel nélkül megjelent a szerzőknél, a magyarországi iskolák keletkezéstörténete még a váci iskola százéves fennállására kiadott emlékkönyvben is leírásra került, illetve olyan esettel is találkozunk, ahol külön kronológiai részt szán az író a múlt megjelenítésére. A siketnémák (oktatás)történetének megírása tehát eszköz volt annak reprezentálására, hogy a siketnémákat egy ténylegesen létező társadalmi közegként jelenítsék meg, annak alátámasztására szolgált, hogy a siketnéma-ügy realitás, melynek történetisége és közös jellemzői vannak.⁷⁶ Ez a történeti narratíva adott később alapot, hogy a siketek valóban saját eseményeikként emlékezzenek meg a siketnémaoktatás múltjának egy-egy jelentősebb állomásáról.

Az oktatás keretein szintén túlmutatnak a siketnémák számára létrehozott lapok, amelyek már célközönségükben is egy jól definiálható közösséget feltételeznek. A *Kalauz* és az 1899-ben alapított *Magyar Siketnéma-oktatás*⁷⁷ inkább nevelésükről szólt, míg az 1900-ban indított *Siketnémák Közlönye*⁷⁸ valóban a siketeknek íródott.

Ahogy az eddigiekből kirajzolódott, a siketnémák egyáltalán nem jelentek meg a diskurzus alakítói között, mindig külső aktorok szólaltak meg róluk, még akkor is, amikor az egyesületi szokásaikról írtak. Klis ezt a közösségi formát teljesen el is utasította, szerinte a siketnéma egyesületi vezetőktől a tanároknak kellett volna átvennie a vezetést. Ráadásul az egyesületekben a tagok egymás között jelynyelven kommunikáltak, ami különösen negatívnak számított az oktatók szemében.⁷⁹ A siketnémák álláspontja tehát továbbra sem került kifejtésre, pedig – és ezt ugyan-

⁷⁵ Megjegyzem, az 1897-es kiadvány sem fejt ki, hogy a közölt módszert hol alkalmazzák. (KLIS, 1901. 14.)

⁷⁶ Közös jellemzők lehetnek a siketnémák testi-lelki tulajdonságai és azok leírása, de a kor olvasói számára az egyformaságot támaszthatták alá azok a nézetek is, melyek szerint a siketnéma gyermekek szülei rendszerint elhibázzák a gyermeknevelést a túlzott kényeztetéssel. Ezt a szülői attitűdöt emeli ki Klis Lajos és Váradai Zsigmond is. Ebben az esetben az azonos hozzáállás erősíthette a két csoport elkülönülését.

⁷⁷ BORBÉLY, 1924. 5

⁷⁸ KLIS, 1903–4. 164.

⁷⁹ KLIS, 1903–4. 168.

ezeztől a szerzőktől tudjuk – voltak olyan siketek, akik jelentős eredményeket értek el a művészet területén a szobrászatban és az irodalomban is. Klis három magyar siketnéma tanárt említ név szerint, rajtuk kívül egy nemzetközi listát közöl híres siketnémákról, akik többnyire maguk is siketnémák tanításával foglalkoztak.⁸⁰

A korszakban a siketnémaság nem jelent meg pozitív állapotként, az orvosok folyton azt kutatták, miként kerülhető el és miként gyógyítható. Bár elsősorban veleszületett betegségnek tartották, a statisztikák alapján az első három évben kimutathatatlan arányban volt jelen a társadalomban. A sztereotípiák között azonban élt az a nézet, hogy a siketnémák egymás között szaporodva szintén siketnéma utódokat hoznak létre. Deutsch Ernő európai és amerikai kutatásokra hivatkozva állapította meg, hogy a szülőktől való öröklés csekély arányú, a rokonságban fellelhető siketnéma felmenők esetében azonban már nagyobb a valószínűsége siketnéma utódnak. Akárhogy is, a gyermekek többnyire halló családba születtek, és az intézetek keretében találkoztak először hozzájuk hasonló társaikkal. Bár a tényleges arányok valóban foglalkoztatták a kor siketnéma-oktatóit, szükséges a számok mögött húzódó elvi alapokat is megértenünk. Klis Lajos például túlzónak tartotta azokat a vizsgálati eredményeket, amelyek szerint az amerikai intézetekben megismerkedett siketnéma házaspárok gyermekei körében közel egyharmados a siket gyermekek aránya.⁸¹ A kutatás adatait Klis felhasználhatta volna a jelnyelv elleni érveléshez, de mégsem ezt tette. Ha ugyanis kimondta volna, hogy káros a siketnéma párok megismerkedése az intézetekben, akkor a saját szegregált oktatási rendszerük ellen is felszólt volna.

Az „ügy”

A siketnémák oktatása már a dualizmus éveiben fejlődésnek indult. A századfordulóra jutott el azonban oda, hogy a kiépülő intézményrendszerben a siketnémákat felkaroló pedagógusok és orvosok szélesebb körben hallassák hangjukat, az egész társadalom és más szakterülettel foglalkozó kollégáik számára is interpretálják a siketnémák helyzetét. A megerősödő diskurzus valódi *ügyé* formálta a siketnémák kérdését. A tét egyik oldalról még mindig az oktathatóság volt, azaz az értelmi fogyatékosoktól való elválasztás. Mintha egy, a társadalom számára nem létező „problémát” kellett volna életre kelteni azáltal, hogy a szerepvállalók megszólalásaikkal minél több szintű magyarázatát adják a problémának. Narratívájuk, a fogalmaik definiálása, történeti keretbe helyezése és a módszeresség igazolása ezalatt ténylegesen megkonstruálta a siketnémaságot. A másik szemszögből ez volt az első lépés, a „nagy ugrás” annak irányába, hogy az így körülhatárolt közeg saját hangra találjon. A közös történelem, a találkozási pontok, az újságok, sőt, még a gyógypedagógián belüli különút is azt erősítette, hogy ne csak a társadalom

⁸⁰ A művészetben jártas siketek esetében lehetséges volt, hogy identitásukban hivatásuk és siketségük külön-külön jelent meg, így nem is definiálták magukat siketnéma művészként. A kérdés megválaszolása további kutatások tárgyát képezheti. (KLIS, 1903–4. 62–63.)

⁸¹ KLIS, 1903–4. 6–7.

szemében váljanak a siketnémák önálló csoporttá, hanem önmaguk meghatározásakor maguk is támaszkodhassanak ezekre a narratívákra.

A siketnémákról kialakult képet az oktatók megpróbálták átformálni, és egyre inkább lehatárolták, hogy kiket tekintenek a csoport tagjának, különösképp elválasztva őket az értelmi fogyatékosok közegétől. A speciális oktatás célja hangsúlyozottan a marginalitás feloldása volt, paradox módon a szegregáció a társadalomba való integrálást kívánta elősegíteni. A többséghez igazítás kívánalma jelent meg a választott módszerek terén is, a mesterséges jelnyelv használatát ugyanis elszeparálónak tartották. Túl a nacionalizmus és a tudományos korszerűség mozgatórugóin, az orális módszerrel kívánták „megjavítani” a siketnémákat. A normához való igazításhoz azonban meg kellett határozni az eltérést, körül kellett határolni a csoportot. Ehhez megkerülhetetlen volt az orvostudomány és a gyógypedagógia szerepe. E tudományágak képviselői és a siketoktatás szószólói néhol ellentétes nézőpontból, de arra törekedtek, hogy a siketnéma-ügy szélesebb körben is artikulálódjon.

A századforduló után Magyarországon tehát végbement egy olyan intézményszerűsítés, amely egyik oldalról lehatároltsággal, szabályaival szűk keretben határozta meg a siketnémákat, de ezáltal láthatóvá is tette őket a társadalomban. Ez vezethetett oda, hogy 1907-ben hosszas előkészület után a Cházár András Országos Siketnéma Otthon megnyithatta kapuit, és formálódni kezdhettek egy olyan közeg, amely már nem a hiányra és a normától való eltérésre alapozta létezését, hanem kulturális csoportként is azonosíthatta magát.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Törvények és rendeletek

1874. XXV. tc. 76. §

1877. XX. tc. 28. §

Vallás és Közokt. magy. kir. min. 1900. évi 24002. számú rendelete

Vallás és Közokt. magy. kir. min. 1900. évi 39724. számú rendelete

Vallás és Közokt. magy. kir. min. 1904. évi 50809. számú rendelete

Nyomatott források

A siketnémák intézeteinek egységes szervezeti szabályzata

1905 *A siketnémák intézeteinek egységes szervezeti szabályzata.* Budapest, Bichler I. Könyvnyomdája, 1905.

BORBÉLY

1902 BORBÉLY Sándor (szerk.): *Emlékkönyv a siketnémák váci országos királyi intézete 100 éves fennállásának ünnepé alkalmára.* Budapest, Fritz Ármin, 1902.

1924 BORBÉLY Sándor: *A magyar siketnéma-oktatás bibliográfiája és adatgyűjteménye 1920 végéig.* Budapest, Fegyintézet Nyomda, 1924.

BOROS

- 1905 BOROS György: Előszó. In: KELLER, Helen: *Keller Helén siket-néma-vak leány önéletírása*. Budapest, Franklin Társulat, 1905. 5–14.

DEUTSCH

- 1902 DEUTSCH Ernő: *A siketnémaságról: közlemény az Orsz. Izr. Süketnéma-Intézetből*. Budapest, Pallas, 1902.
- 1904 DEUTSCH Ernő: *A siketnémaság prophylaxisa, therapiája és a siketnémák tanítása*. Budapest, Pallas, 1904.

FALTA

- 1904 FALTA Marczel: *Javaslatok a siketnémaügyben: előadatott a siketnémaintézeti tanárok Szegeden megtartott országos gyűlésén 1904. május 23-dikán*. Budapest, Pesti Lloyd-társulat, 1904.

KLIS

- 1901 KLIS Lajos: *Közérdekű tudnivalók a siketnémákról*. Vác, Fritz, 1901.
- 1902 KLIS Lajos: *Részletek hazai siketnéma-oktatás-ügyünk történetéből*. Budapest, Fritz, 1902.
- 1903–1904 KLIS Lajos: *Jegyzetek a siketnémák élet-, lélek-, és neveléstanából*. Vác, 1903.
- 1907 KLIS Lajos: *Módszertani jegyzetek a magyarországi siketnéma-intézetek és iskolák tantervének kiegészítéséhez*. Budapest, Fritz, 1907.

Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal

- 1904 *Magyar Statisztikai Évkönyv 1903*. Szerk.: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1904.
- 1909 *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi Népszámlálása. 10. rész. Végeredmények összefoglalása*. Szerk.: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1909. (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 27.)

TWAIN

- 1905 TWAIN, Mark: *Huckleberry Finn vándorlásai és kalandjai*. Budapest, Magyar Könyvkiadó Társaság, 1905.

SUGÁR

- 1904 SUGÁR K. Márton: *A siketnémaoktatás fejlődése a XIX. század végén Európa culturnépeinél, különös tekintettel hazánkra*. Budapest, Pallas, 1904.

TOMKA

- 1901 TOMKA Samu: *A rendszeres hallási gyakorlatokról és azok therapeutikus értékéről siketnémáknál és siketeknél: eszmecsere az e című előadás felett a Magyar Fül- és Gégeorvosok Egyesületének*. Budapest, Pesti Lloyd-társulat, 1901.

VÁLI

- 1903 VÁLI Ernő: *A hallási gyakorlatok értékéről süketnémánál: előadatott a Kir. Orvosegyesület Otologiai Szakosztályában*. Budapest, Pesti Lloyd-társulat, 1903.

VÁRADI

- 1905 VÁRADI Zsigmond: *A némaságról és a siketnémák oktatásáról*. Budapest, „Petőfi” Ujság-, könyvkiadó- és hirdetési vállalat, 1905.

Szakirodalom**BARNES–MERCER**

- 2010 BARNES, Colin – MERCER, Geof: The individual or medical model of ‘disability’. In: *Exploring Disability*. Eds.: BARNES, Colin – MERCER, Geof. Cambridge–Malden, Polity Press, 2010. 18–23.

BAYNTON

- 2010 BAYNTON, Douglas: „A Silent Exile on This Earth”: The Metaphorical Construction of Deafness in the Nineteenth Century. In: *The Disability Studies Reader*. Ed.: DAVIS, Lennard J. New York–London, Routledge, 2010. 33–51.

CANGUILHEM

- 2004 CANGUILHEM, Georges: *A normális és a kóros*. Gondolat, Budapest, 2004.

DAVIS

- 2010 DAVIS, Lennard, J.: Constructing Normalcy. In: *The Disability Studies Reader*. Ed.: DAVIS, Lennard J. New York – London, Routledge, 2010. 3–19.

GORDOSNÉ SZABÓ

- 1984 GONDOSNÉ SZABÓ Anna: *Gyógypedagógia-történet. I. Egyetemes gyógypedagógia-történet a XX. századig*. Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Tankönyvkiadó, 1984.
- 2004 GORDOSNÉ SZABÓ Anna: *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

HERNÁDI–KÖNCZEI–SÁNDOR–KUNT

- 2016 HERNÁDI Ilona – KÖNCZEI György – SÁNDOR Anikó – KUNT Zsuzsanna: Előhang: Hogyan gondolkodik kutatócsoportunk? In: *Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogytékosságtudományi eredmények a „másik oldal megértéséhez*. Szerk.: KÖNCZEI György – HERNÁDI Ilona. Budapest, L’Harmattan, 2016. 11–28.

ILLYÉS

- 2000 ILLYÉS Sándor: A magyar gyógypedagógia hagyományai és alapfogalmai. In: *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Szerk: ILLYÉS Sándor. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, 2000. 15–38.

KRÉMER

2009 KRÉMER Balázs: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, Napvilág, 2009.

ROSEN

2012 ROSEN, Michael: *Dignity, Its History and Meaning*. Cambridge, Harvard University Press, 2012.

SZEPESSYNÉ

2009 SZEPESSYNÉ JUDIK Dorottya: A hallássérült emberek magyarországi mozgalmának története nemzetközi kitekintéssel. In: *A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története* (Jegyzet). Szerk.: HEGEDŰS Lajos – FICSORNÉ KURUNCZI Margit – SZEPESSYNÉ Judik Dorottya – PAJOR Emese – KÖNCZEI György. Budapest, ELTE, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 2009. 3–33.